

vrti“ in ni stopil naprej, ampak se obrnil proč, češ: „Kaj naj me vse te nerazumljive brkljarije brigajo? Ni moja naloga in ni mi potrebno, da bi se v njih znašel. Moja naloga je dokazovati grozotno dejstvo, da nova družbena sila ne teži za uresničenjem liberalne demokracije.“ To je končno res edino dejstvo, ki ga je Ude glede nove družbene sile jasno spoznal — in to šele, kakor sam odkrito pove, po 23. avgustu 1939. l., ko je smrtno razžalila vso človečansko plemenitost, ki je po Udetu monopol liberalne demokracije, ko je naravnost dezertirala s fronte „borbe za resnico, pravico in svobodo“, ker noče obnavljati nepovratno minule wilsonovsko-versajske preteklosti, ker stoji na protiimperialističnem stališču in se bori za neimperialistično sožitje narodov!

Neimperialistično sožitje narodov? Udetova demokratična metafizika do take zamisli sploh ne sega, je ne priznava, ker je po njej imperializem nekako večno svojstvo človeštva, izvirajoče iz zlega v večni človeški naravi... Po njej imperialističnega reda ni mogoče odpraviti, ampak je mogoče samo posamezne imperializme „popravljeni“, brzdati ali plemeniti — seveda z liberalnodemokratičnim cepivom! Tudi tu naravnost bije v oči podobnost med Udetovim in pa že omenjenim verskometafizičnim naziranjem — prijem je isti, razlika je samo v cepivu...

Drugega izhodišča za svojo polemiko Ude v svoji demokratični metafiziki ni mogel najti. Z njega se je torej odpravil v srdit naskok na novo družbeno silo, katere stališča in vloge nikakor ne mara pa tudi ne more razumeti. Iztresel je iz svoje metafizične vrečice cel kupček dogem in jih zmetal drugo za drugo v novo družbeno silo. Nekatere njegove važnejše teze bomo nekoliko prerešetal zato, da tako rekoč ilustriramo to „zgodbo“ o tragiki njegove metafizike. (Konec sledi.)

Gospodarski pregled

PRIMER INDUSTRIJSKE KOMBINACIJE (VERTIKALNEGA KONCERNA) NA SLOVENSКИH TLEH.

(Odlomek iz gradiva za študijo o razvoju monopolističnega kapitalizma v Sloveniji)

A. Krajan

I.

Na krivulji razvoja kapitalizma je njen zadnji, najvišji odsek označen kot monopolistični kapitalizem ali imperializem. On združuje novo etapo gospodarskega razvoja s starim, podedovanim okvirom.

Koncentracija proizvodnje,¹ najznačilnejša lastnost kapitalističnega razvoja, dovede na določeni stopnji svoje rasti po nujnosti² in radi možnosti³ dogovora do monopola.⁴

Količinska rast obratov se sprevrže v njihovo kakovostno spremembo. Monopol je zanikanje konkurence liberalne faze, konkurenca pa je bila

¹ Po konkurenci diktirano dodajanje novo ustvarjenega kapitala staremu (akumulacija) in iz tega izvirajoče zbiranje proizvodjalnih sredstev in armad delavcev v rokah posameznikov (koncentracija) tvori v medsebojnem povratnem delovanju skupnost s centralizacijo („novo porazdeljevanje že ustvarjenih in delujočih kapitalov“ po zakonu premoči močnih, velikih obratov in propada slabših).

² Zaradi tekme za dvig dobička, ki ima stalno težnjo padanja in velikega rizika v primeru poraza.

³ „... ker je za nekaj tucatov gigantskih podjetij lahko, da se med seboj sporazumejo“ (V. I.).

⁴ Monopol, organiziran v obliki kartela, sindikata ali trusta poveže velika podjetja od rahlih vezi skupnega določanja cen in razdelitve trga pa preko skupne prodajne organizacije vse do skupne proizvodnje.

zopet zanikanje fevdalnega monopola. Moderni monopol predstavlja torej zanikanje na višji stopnji: sintezo, ki vključuje i monopol i konkurenco,⁵ dve protislovni „načeli“ kot nujen rezultat bistva gospodarstva, iz katerega je izšel, kot vir težkih konfliktov, kot osnovo svoje slabosti. — Proces koncentracije zavzema vsa področja gospodarstva. Koncentracija v industriji vpliva v smislu pospeševanja in poglobljanja na koncentracijo v bančništvu in obratno.⁶ Vloga bank se izpreminja. Iz skromnih, raztresenih in nešteti posredovalcev denarnega kapitala trgovcev in industrijcev rastejo maloštevilni a mogočni zbiralci večine denarnega kapitala na določenem ozemlju (bančni monopoli) in samozavestni delilci kreditov industriji. Zaradi vodenja tekočih računov lastnikov industrijskih podjetij jim njihovo poslovanje postane odprta knjiga, z nitmi kreditnega sistema jih pritegujejo k sebi, sami ustanavljajo⁷ industrijska podjetja. Pa tudi s strani industrije se iztegajo roke k bankam. Veliki industrijci postajajo solastniki bank. V nešteti točkah se ustvarjajo vidna in nevidna stikališča monopolnih bank in monopolne industrije, interesi obojih se prepletajo, meje se brišejo, bančni in industrijski kapital se zraščata — v finančni kapital. Tenka plast finančnega plemstva zagospodari nad industrijo, trgovino in kreditom!

Monopoli, odstranitev in hkrati obstoj konkurence, finančni kapital, to so novi izrazi tega obdobja.

Star je njegov okvir, stara so osnovna svojstva kapitalizma s svojim osnovnim protislovjem. Ker delež kapitala, vloženega za proizvodjalna sredstva, stalno raste v primeri z deležem, vloženim za delovno silo, pada stopnja dobička in zaradi napora lastnikov proizvodjalnih sredstev, da se ta padec prepreči, postaja delo težje. Zato je nova poglobitev osnovnega protislovja, ki se izraža v poostritvi diametralnih poslov bogastva in revščine.

Stare delitve ozemelj so nadomestile delitve sveta; vojne med državami so zamejnale imperialistične vojne monopolističnih blokov držav.

II.

Orisani opis glavne označbe novega obdobja ustreza poteku tega razvoja v klasičnih deželah kapitalizma. V deželah za ostale gospodarske rasti pa se meša nerazvitanost domačega kapitala s silno močjo tujega, moderni kapital s podedovano fevdalno dediščino. Tako dobiva gospodarski razvoj v slovenskih razmerah svojstveno, modificirano obliko. A ne v tem smislu, da bi šel razvoj v drugo smer, marveč, da si monopolistični kapitalizem z vso silo tudi tu utira pot.

V vrsti organizacijskih oblik koncentracije od posameznega veleobrata preko delniške družbe do monopola predstavlja koncern tvorbo zadnje faze. Okoli kristalizacijske točke velike banke ali velikega industrijskega podjetja [v zvezi z banko] se zbere skupina denarnih, industrijskih in trgovskih delniških družb, katere veže interesna skupnost, običajno izražena z lastninsko zvezanostjo. Koncern lahko zajame obrate iste vrste (horizontalni), ali najkласičnejša podjetja (naši bančni koncerni) ali obrate, med seboj organsko vezane (vertikalni koncerni — kombinacije). Slednjič

⁵ Konkurenčna borba divja zunaj monopola (med monopoli in izven njih stoječimi podjetji), znotraj (za kvoto) in med monopoli (iste vrste, konkurenčne vrste proizvodnje; raznih držav).

⁶ Monopolistične banke rajši in ugodneje posojujejo velikim, v monopole povezanim podjetjem; vedno večje zahteve po kreditih s strani velike industrije pospešujejo koncentracijo bank.

⁷ Zaradi ogromnih dobičkov, izhajajočih iz tkzv. ustanoviteljskega dobička t. j. razlike med vplačilom banke za delnice ob ustanovitvi [nominelni tečaj] in tečajem ob izplačilu dobička [emisijemski tečaj], ki ustreza kapitaliziranemu dobičku (t. j. kapitalu, ki bi dal ta dobiček, naložen v banki).

lahko združuje večja podjetja, ki so po skupinah proizvodnje zopet povezana v monopole, lahko pa preidejo vanj na visoko razviti stopnji celi trusti.

Ker se v koncernu prepletajo gospodarski interesi in izražajo oblike in zakone, ki jih je ustvaril monopolistični kapitalizem v najodločnejši meri, more njegov prikaz ilustrirati teoretično prej podano analizo.

Primere zanje išče naša oficialna znanost v Zedinjenih državah Sev. Amerike, v Nemčiji, Franciji ali dr., doma jih ne vidi, pa vendar obstoje tudi tu.

Osnovo mišljenja koncerna tvorijo industrijska podjetja okoli dveh „družin“. Prvi je služila kot izhodišče njenega gospodarskega razmaha tovarna emajlirane posode v Celju, a drugi podjetja, na katera je dobila vpliv v inflacijskih povojnih letih preko svoje vezanosti najprej na Jadransko, a nato na Slavensko banko⁸ in preko svoje naslonjenosti na politično skupino dr. Žerjavovih „mladinov“. Iz okvira te študije izpada pregled razvoja njihove „prvotne akumulacije“, kakor tudi stikalnih točk z drugo „družino“. A da to sodelovanje ni šele od včeraj, dokazuje že dejstvo, da se že l. 1922. v upravnem svetu Slavenske banke najdejo imena i „mladinov“ i „celjske družine“. Prvim letom vzpona in ustvaritve ugodnih pozicij so sledili delni umiki,¹⁰ ki pa so bili le začasnega značaja. — Uvodna pripomba me opravičuje, da po teh pripombah preidem ta odstavek in predstavim koncern v svojem današnjem obsegu.

L. 1929. je prešel kontrolni paket delnic Kranjske industrijske družbe, za katerega so menili, da je do tedaj bil v rokah italijanskih delničarjev, v posest „Jugoslovanske finančne skupine“, ki sta ji načelovali obe omenjeni „družini“.¹¹ S tem je KID postala osrednje podjetje koncerna. Skupina „mladinov“ je imela že od poprevarne „nacionalizacije“ v upravnem odboru svoje zastopnike.¹² Koliko znaša število delnic, ki so bile najprej v avstrijskih, nato v italijanskih in so končno prešle v roke „jugoslov. fin. skupine“, ni znano. Po Rozenbergu-Kostiću¹³ predstavlja paket, ki je prešel v last „celjske družine“, $\frac{1}{4}$ vseh delnic.¹⁴ K temu deležu moramo dodati še one,

⁸ Ker je v slovenski strokovni literaturi zbrano tako malo tega gradiva in vodstva gospodarskih podjetij tako ljubosumno branijo vpogled v interesno prepletenost industrije, bank in trgovine, mora ocenjevalec te faze kapitalizma mesto zgolj sintetičnih prikazov prinašati tudi sestavni material. Iz prav istih razlogov je možno opravičiti tudi, da ostane marsikaj le nakazano, nepopolno, morda celo delno — netočno.

⁹ Industrijski koncern Slavenske banke (po Fr. Klopčiču, Trboveljska premogokopna družba in Slavenska banka v zapiskih delavsko-kmečke Maticе, l. 1925., št. 4.) je obsegal: Trboveljsko premogokopno družbo (TPD), Prometni zavod za premog, d. d. Ljubljana; Topilnico svinca in srebra d. d., Litija; Cinkarno, d. d. Celje; Slograd, Gradbeno d. d., Ljubljana; Metro, tovarno trakov in pramenov d. d. Ljubljana (danes Mariborska industrija svile); Tekstilana, d. d., Kočevje; Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode, d. d. Ljubljana; Petovio, d. d. (čevlji); Žitni zavod d. z. o. z.; Sardino, d. d. Split; afilacijo Slovensko banko s svojim ind. koncernom (n. pr. Globus, Vrhnika itd.).

¹⁰ Po izločitvi iz Jadranske banke se umakne skupina „mladinov“ v Slavensko banko, po njenem propadu v Mariborsko Eskomptno banko (Jugoslov. Union b.) A njih stremljenje po ustanovitvi bančnega koncerna velikih dimenzij se ponesreči. V Kreditnem zavodu za t. in i. zadenejo na odpor (I. Knez z Jadransko banko in Kmetsko posojilnico ljubljanske okolice), enako v Ljubljanski kreditni banki (odpor „starinov“ — „solidnih“ bogatinov l. 1924—1926.); a zveze z obema zavodoma obdrže. — Zaradi notranjih protislovij v kapitalizmu se ne vrši njegov razvoj v ravni, dvigajoči se, marveč v cik-cak liniji. To je treba pri analizi današnje gospodarske stvarnosti imeti stalno pred očmi! V l. 1931. se pregnani, kot bomo videli, še trdneje zasidrajo v Kreditnem zavodu.

¹¹ Narodno blagostanje, l. 1929., str. 561.

¹² Spominski zbornik Slovenije, l. 1939., str. 656. Dva od l. 1920. dalje, dva od 1922. dalje.

¹³ Vl. V. Rozenberg i Jov. Lj. Kostić, Ko finansira jugoslavensku privredu, Bgd l. 1940., str. 150.

¹⁴ Zaradi razbitosti pri nastopu velikega dela delničarjev zadošča, kot je v praksi ugotovljeno, 40% za absolutno vlado. Čim večje je podjetje, tem manjši je ta procent.

ki so bile že prej v rokah „mladinov“. Če bi veljal tu nazor, da sedé v upravnem svetu domači delničarji le kot zavarovanje „tujega“ kapitala, potem ni jasno, kje so še ostali 2/3. Zakaj v upravnem svetu pripadejo od l. 1931. 4 člani popolnoma skupini okoli obeh družin, a ostali 4 člani tvorijo vezi z obema tradicionalnima političnima strankama v Sloveniji.

S povezanimi odn. odvisnimi podjetji tvori KID obsežen železarski koncern v obliki vertikalne asociacije t. j. od virov energije in surovin pa preko obratov, ki služijo predelavi, vse do tovarn za končne izdelke.¹⁵

1. KID z obrati centraliziranimi na Jesenicah in Javorniku, ki je nastal v teku desetletij od zadnje četrtine preteklega stoletja dalje, ko je delniška družba s koncentracijo in centralizacijo združila ozir. absorbirala vse pomembnejše manjše železarske obrate, ki so bili dotlej v rokah posameznikov raztreseni po Gorenjskem.¹⁶ Pred vojno je KID obsegala še žičarno v Bistrici v Rožu in dosegala zaključenost s plavži v Škednju (Servola) pri Trstu. Po vojni se je omejila na novo državo ter je po dvigu sledečih zastojih in upadih, lastnih gospodarstvu, ki proizvajajo za trg, kazala stalno težnjo razširjenja¹⁷ in modernizacije. Danes je KID najmodernejši in največji obrat na Balkanu.¹⁸

Iz pregleda obratov [Siemens-Martinove peči za proizvodnjo jekla iz surovega železa, valjarne za izdelavo pločevine, profilov in žice, žičarne, pocinkovalnice za pločevino, žico in cevi, livarne, žebeljarne, cevarne itd.] je razviden njihov značaj: za predelavo železa pa tudi za izdelavo končnih predmetov. Za notranjo zaključenost je manjkalo še pridobivanje surovega železa iz rude. Težka dobava zaradi vojnih ovir je pospešila zgradbo dveh plavžev (l. 1937. in 1939—40.).¹⁹ Že dolgo dobo pa je v lasti KID-a še manjši plavž pri Topuskem in zanj dela tudi plavž v Capragu pri Sisku.²⁰ (Konec sledi.)

Kronika

INTELIGENTNOSTNI TEST PRI SLOVENCIH.

A. N.

Dovolj dolgo smo se vzdrževali kritike vsega dela glede inteligentnostnih testov, ki so v zadnjih letih pri nas postali modern šlager ne le na poprišču mlade slovenske znanstvenosti, ampak še bolj v doslej popolnoma zanemarjeni in sedaj s testi ustoličeni praktični eksperimentalno psihološki metodi. Sedaj, ko je metoda testiranja postala popularna

¹⁵ Osnovni motiv takega povezovanja: izločitev konkurence, dvig dobička. Pri kombinaciji specialno: vravnoteženje gibanja dobička. V času prosperitete ne morejo osnovna podjetja tako hitro slediti večjim potrebam (zgradba plavža n. pr. zahteva velike investicije) kot predelovalna ali končna in cene proizvodov osnovnih podjetij rastejo hitreje kot končnih izdelkov; dvigne se stopnja dobička osnovnih podjetij in na strani predelovalne in končne industrije se pojavi želja po priključitvi; v času depresije obratno in pojavi se želja po kombinaciji pri osnovnih podjetjih.

Koncerni izločajo tudi trgovski dobiček in okrepijo silo svojega odpora do delavskih zahtev. Le delavske akcije širokih območij postanejo zato uspešne!

¹⁶ Gl. dr. R. Andrejke članek o zgodovini Luckmannove družine v Trgovskem tovarišu, 1937, št. 1—2. Prav tam tudi dva članka D. Potočnika o KID-u.

¹⁷ Delniška glavnic: l. 1931. 45 milijonov din; l. 1935. 90 milijonov din; l. 1940. 120 milijonov din.

¹⁸ Spominski zbornik Slovenije, str. 656.

¹⁹ Monopolni značaj KID se kaže v dejstvu, da od petih večjih plavžev v Jugoslaviji delajo 3 moderni zanjo, 2 v Varešu sta pa stara in z manjšo kapaciteto.

²⁰ Trgovski list, januarja 1940.